

فرصت‌های فضای مجازی؛ رویکرد دینی - آموزشی

نویسندگان: فاطمه نجفی (ایران)^۱، دکتر مهدی واحدی (ایران)^۲

دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۱۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۶

چکیده

استفاده از فضای مجازی به عنوان یک تکنولوژی فراگیر، تأثیرات فراوانی بر جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها دارد و تأثیرات مثبت و منفی آن به استفاده از فرصت‌ها و تصمیم درست در برابر تهدیدهای این فضا بستگی دارد؛ لذا عدم وجود سواد فضای مجازی باعث شده است جنبه‌های منفی آن بسیار بیشتر از جنبه‌های مثبت نمود پیدا کند، به طوری که غفلت از فرصت‌های فضای مجازی به یک تهدید تبدیل شده است. بنابراین، به منظور استفاده بهینه از فضای مجازی باید رویکرد راهبردی به این مسئله داشت. رویکرد راهبردی به معنای بررسی توأم نقاط قوت و نقاط ضعف یک موضوع است. در همین راستا هدف اصلی این مقاله بررسی فرصت‌های فضای مجازی با رویکرد آموزشی - دینی بوده است و برای رسیدن به این هدف با استفاده از روش کتابخانه‌ای به مطالعه ویژگی‌ها و نقاط قوت فضای مجازی پرداخته شد. مهم‌ترین فرصت‌های فضای مجازی در زمینه آموزش، افزایش دسترسی به محتوا، کتابخانه‌های دیجیتال، آموزش از راه دور، یادگیری الکترونیک و آموزش مجازی است که از این فرصت‌ها به منظور ارتقای آموزش‌های دینی در مواردی هم‌چون برگزاری کلاس‌های مجازی برای انتقال آموزه‌ها و مفاهیم دینی، آموزش مجازی قرآن کریم، راه اندازی باشگاه مجازی فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی حوزه مسجد، راه اندازی کتابخانه دیجیتالی مساجد، تهیه برنامه برای ادعیه و زیارات مشهور و منابع مرجع دینی به صورت چندرسانه‌ای، پاسخ به شبهات و سؤالات و ایجاد گروه‌هایی در فضای مجازی برای برگزاری مسابقات قرآنی دانش آموزان می‌توان استفاده کرد.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد گروه تکنولوژی آموزشی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران،

Fnajafi2010@yahoo.com

۲. استادیار گروه تکنولوژی آموزشی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران،

Mahdi.vahedi@atu.ac.ir

هم‌چنین، به منظور استفاده بیشتر از این فرصت‌ها باید سطح سواد فضای مجازی اولیا و مربیان همراه با دانش‌آموزان افزایش پیدا کند و در همین راستا آموزش‌های مداوم و مناسب پیرامون شناخت آسیب‌ها و فرصت‌های فضای مجازی برای اولیا، مربیان و دانش‌آموزان ضروری است؛ چرا که آگاهی و تمرکز بر فرصت‌های فضای مجازی سبب غلبه بر آسیب‌های آن خواهد شد.

واژگان کلیدی: رویکرد دینی- آموزشی، فضای مجازی، فرصت‌های فضای مجازی

مقدمه

فضای مجازی^۱ امروزه آن‌چنان گسترده شده که بخشی از زندگی انسان‌ها شده است تا آن‌جا که در برخی موارد انجام امور روزمره بدون آن دشوار خواهد بود؛ در عین حال، این فضا به مثابه دیگر ابزار موارد استفاده، خوب یا بد دارد و می‌توان از آن در جهت مثبت یا منفی استفاده نمود. بنابراین، شناخت درست این فضا و نوع استفاده از آن می‌تواند اهداف مثبت و سازنده را سریع‌تر و در سطح گسترده‌تری تحقق بخشد.

فضای مجازی یک محیط دیجیتال جهانی همیشه در دسترس، تأثیرگذار بر کاربران و تأثیرپذیر از آن‌ها است؛ هر چند استفاده از این فناوری نیز مانند سایر فناوری‌ها با چالش‌هایی همراه است.

فضای مجازی تا حدی گسترده شده که در حال حاضر فضای دوم زندگی محسوب می‌گردد و جامعه با دوفضایی شدن زندگی و شغل مواجه است؛ لذا در تمامی عرصه‌ها از جمله پزشکی، جراحی از راه دور، آموزش، سرگرمی‌ها و تمام مقوله‌های مربوط به حرفه و دانش وارد شده است. پس فضای مجازی یک نوع فضای زندگی است.

با توجه به اهمیت فضای مجازی در زندگی امروز، عقب ماندن از این فناوری و عدم آگاهی از فرصت‌های آن، هر جامعه‌ای را ناچار به تبعیت از استانداردهای دیکته شده کشورهای پیشرو در این فناوری خواهد ساخت؛ از این رو حذف فضای مجازی از زندگی امروزی غیر ممکن به نظر می‌رسد و باید با شناخت فرصت‌ها بر آسیب‌ها غلبه کرد؛ زیرا اگر از فرصت‌های به وجود آمده در جهت مثبت استفاده نکرد، جامعه با غلبه آسیب‌های فضای مجازی مواجه خواهد شد.

در اهمیت بررسی آسیب‌ها و فرصت‌های فضای مجازی، مقام معظم رهبری می‌فرماید: اگر می‌توانستم، خودم مسئولیت شورای عالی فضای مجازی را به عهده می‌گرفتم.

از جمله وظایف شورای عالی فضای مجازی، سرمایه‌گذاری وسیع و هدفمند در جهت بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها و برنامه‌ریزی و هماهنگی مستمر به منظور صیانت از آسیب‌های ناشی از اینترنت است.

بر اساس شاخص‌های اعلام شده از درگاه پایش جامعه اطلاعاتی ایران، تعداد کاربران اینترنت ایران در سال ۹۵ حدود ۲۳/۵۳ درصد جمعیت کشور برابر با ۴۲ میلیون و ۵۴۴ هزار و ۷۵۳ نفر بوده است؛ به این ترتیب ضریب نفوذ اینترنت در کشور به ۲۳/۵۳ درصد رسیده است. با توجه به افزایش روز افزون کاربران فضای مجازی، پژوهش پیرامون آسیب‌ها و فرصت‌های فضای مجازی ضروری است.

در سال‌های اخیر تهدیدهای فضای مجازی همواره مورد مطالعه و پژوهش قرار گرفته است؛ اما فرصت‌های فضای مجازی به ندرت مورد توجه بوده است که در ادامه به برخی از تحقیقات انجام شده در این ارتباط، اشاره می‌شود:

۱. چالش‌های فضای مجازی از جمله از هم پاشیدگی خانوادگی، پخش عکس‌های برهنه و سوء استفاده جنسی از بچه‌ها، عدم کنترل‌های پدر و مادر،

اعتیاد اینترنتی، حیازدایی و نقض احکام شرعی، عشق‌ورزی، گره خوردن دنیای مجازی به واقعیت، هویت دیجیتال، الگوی عمومی ظهور خود برای کودکان و فرهنگ بی‌حجابی... بررسی شدند و فرصت‌های فضای مجازی از قبیل اخبار و اطلاع‌رسانی، آموزش و دانشگاه و کتابخانه مجازی، وبلاگ‌ها، مقابله با تهدیدات فرهنگی، دسترسی به فناوری اطلاعات، نقش کارآفرینی در خانواده و تولید محتوای دینی مورد مطالعه قرار گرفتند.

۲. گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب تحولات بسیاری در زمینه‌های مختلف از جمله انتشار شعر شاعران در فضای مجازی، نقد، تحلیل و بررسی‌های ادبی در فضای الکترونیکی شده است.

۳. کاهش هزینه، سرعت و یکسان‌سازی اطلاعات و استفاده از ویدئو کنفرانس از جمله مزیت‌های استفاده از آموزش مجازی بیان شده است و فرهنگ‌سازی در راستای استفاده صحیح از فضای مجازی به عنوان یک ضرورت تلقی می‌شود.

البته با توجه به این‌که در عصر کنونی با گسترش فضاها، مجازی، سبک زندگی دگرگون شده است؛ چالش هویت، عدم توجه به تنوع فرهنگی، عدم دسترسی همگان به فناوری‌های روز دنیا، وابستگی به فضای کاذب نیز از جمله تهدیدهای فضای مجازی در گسترش سبک زندگی اسلامی- ایرانی دانسته شده است؛ هم‌چنین نقش مثبت فضای مجازی در گسترش تعالیم دینی و قرآنی از جمله فرصت‌های فضای مجازی بیان شده است.

با توجه به این‌که در سال‌های اخیر فرصت‌های فضای مجازی علی‌رغم اهمیت فراوان کمتر مورد توجه بوده است، هدف اصلی این مقاله بررسی فرصت‌های فضای مجازی با رویکرد آموزشی-دینی است.

ویژگی‌های فضای مجازی

۱. توسعه ارتباطات

با توجه به این‌که پراکندگی میان خویشاوندان از لحاظ داخلی و بین‌المللی زیاد است، فضای ارتباطات شبکه‌ای هم‌زمان، امکان تبدیل پراکندگی و دوری به نظام‌مند شدن و نزدیکی را فراهم ساخته است. بنابراین اغلب مردم برای ارتباط خانوادگی و قوم و خویشی از فضای مجازی استفاده می‌کنند.

از طرفی، شبکه‌های مجازی می‌توانند تبدیل به فضای تخصص حرفه‌ای شوند که تأمین‌کننده ارتباطات هم‌زمان میان ذی‌نفعان آن حوزه را تشکیل می‌دهد. ظرفیتی که شبکه‌های اجتماعی در ارتباطات انسانی به وجود می‌آورند، بالاست. برای مثال ظرفیتی که یک پزشک در محدوده یک شهر به عنوان یک متخصص دارد و ظرفیتی که او را به شبکه‌ای متصل می‌کند که دسترسی به همه پزشکان متخصص در ظرفیت ملی را دارد، دو ظرفیت متفاوت است.

۲. جهانی و فرامرزی بودن

از ویژگی‌های منحصر به فردی که فضای مجازی را از دیگر رسانه‌ها ممتاز می‌سازد، جهانی بودن آن است. هر فردی در هر نقطه از جهان می‌تواند از طریق آن به آسانی، به جدیدترین اطلاعات دست یابد. مرزهای جغرافیایی تا کنون نتوانسته از گسترش روزافزون فضای مجازی جلوگیری کند؛ لذا هر نوع فیلتر و مرزبندی در برابر آن، دشوار به نظر می‌رسد.

۳. دستیابی آسان به آخرین اطلاعات

برای دستیابی به آخرین مقاله، کتاب و یا خبری که در یک زمینه تخصصی و در سطح جهان منتشر شده است، ساده‌ترین و سریع‌ترین راه، استفاده از فضای مجازی است. علاوه بر این معنای واقعی آزادی اطلاعات، در فضای مجازی محقق شده است؛ از این رو هر نوع اطلاعات اعم از فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بدون محدودیت‌های حاکم بر دیگر رسانه‌ها، در فضای مجازی قابل دسترسی است.

۴. جذابیت و تنوع

رسانه‌ها از ابزارهای مختلفی هم‌چون فیلم، عکس، متن و یا هر هنر دیگری برای جذاب کردن خویش استفاده می‌کنند و این در حالی است که این ابزارها در فضای مجازی، همگی در یک جا قابل جمع و نیز قابل دستیابی است.

از ویژگی‌های منحصر به فردی که در تنوع و جذابیت فضای مجازی تأثیر بسزایی دارد، مشتری‌محوری آن است. در متون نوشتاری ارتباطی تنگاتنگ میان خواننده و نویسنده وجود دارد که خواننده به راحتی می‌تواند نظر خود را با شخص نویسنده در میان بگذارد. از سوی دیگر، امکان نظرسنجی و ارزیابی در این فضا آسان‌تر است و این توانایی را به داده‌پردازان، فروشندگان و عرضه‌کنندگان محصولات اینترنتی می‌دهد که از آخرین خواسته‌های مشتریان و مخاطبان خود مطلع گردند؛ از این ویژگی در قسمت‌های مختلفی هم‌چون، بازاریابی مجازی، گردش‌گری مجازی و بازی‌های آموزشی می‌توان بهره برد.

۵. آموختن مهارت‌های سواد رسانه‌ای

سواد رسانه‌ای^۱ در یک تعریف کلی عبارت است از یک نوع درک متکی بر مهارت که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها و تولیدات آن‌ها را شناخت و از یکدیگر

تفکیک و شناسایی کرد. سواد رسانه‌ای می‌تواند به مخاطبان رسانه‌ها بیاموزد که از کاربر منفعل به فعال تبدیل شوند.

به عبارت دیگر، سواد رسانه‌ای به مخاطب کمک می‌کند تا از سبب رسانه‌ها به شکلی درست و هوشمندانه استفاده کند. با توجه به پیشرفت روز افزون تکنولوژی و از آن‌جا که در این شرایط بسیاری از مشاغل نیازمند مهارت‌های اینترنتی هستند، فضای مجازی بستر مناسبی برای آموختن مهارت سواد رسانه‌ای است.

۶. گسترش عدالت رسانه‌ای

با وجود فضای مجازی و به ویژه اینترنت، دسترسی بسیاری از افراد به امکانات یکسان فراهم می‌گردد. برای مثال، در گذشته فقط افراد خاصی می‌توانستند در داخل شهرهای بزرگ به روزنامه‌ها، جراید و در نهایت اخبار روز دسترسی پیدا کنند؛ اما در حال حاضر با وجود فضای مجازی و فناوری‌های گوناگون اطلاعاتی و ارتباطاتی، تمام افراد حتی در شهرستان‌های دور از مرکز نیز می‌توانند به شکلی عادلانه و برابر، از اخبار روز مطلع شوند.

فرصت‌های فضای مجازی

فضای مجازی، در بسیاری از موفقیت‌ها و پیشرفت‌های جامعه در عرصه‌های مختلف علوم و خدمات و بهبود زندگی مردم نقشی قابل اعتنایی داشته است و دارای فرصت‌های ارزشمند و مفیدی است که باید در جهت ارتقای علمی و افزایش آگاهی‌ها در حوزه‌های مختلف از آن بهره برد.

از آن‌جا که فرهنگ ایرانی آمیخته با دین اسلام است، از فضای مجازی می‌توان به عنوان مکانی برای تبلیغ آموزه‌های انقلاب اسلامی استفاده کرد. حضور گسترده نیروهای انقلابی و مذهبی در فضای مجازی مانند شبکه‌های اجتماعی نسل اول، آثار مثبتی نظیر امکان جذب مخاطب بیشتر و بالا بردن قدرت بسیج آنان را به دنبال دارد.

بنابراین نباید فضای مجازی را تنها با رویکرد تهدید نگریست؛ زیرا فضای مجازی هم فرصت است و هم تهدید و اگر سواد و مهارت استفاده صحیح و درست از این فضا ایجاد شود، فرصت خواهد بود.

از جمله فرصت‌های فضای مجازی می‌توان از موارد زیر نام برد:

۱. فرصت‌ها در حوزه شهر الکترونیک

شهر الکترونیک شهری است که اجرای غالب فعالیت‌های آن از طریق امکانات مبتنی بر اینترنت و سیستم‌های الکترونیک به روز امکان‌پذیر باشد و شهروند الکترونیک، فردی است که توانایی استفاده از فناوری اطلاعات را در انجام امور روزمره خود داشته باشد و بتواند خدمات مورد نیاز را با استفاده از سیستم‌های الکترونیکی از ادارات و مؤسسات ذی‌ربط دریافت نماید و نیاز خود را برطرف سازد.

در شهر الکترونیک فعالیت‌های مهمی از قبیل فعالیت‌های بانکی در پرداخت قبوض و انتقال پول، فعالیت‌های اداری در ثبت اسناد و املاک و درخواست گذرنامه، فعالیت‌های تفریحی در بازی‌های رایانه‌ای و بازدید از موزه‌ها و پارک‌ها، فعالیت‌های علمی در تحقیق‌ها، فعالیت‌های آموزشی در آموزش از راه دور و فعالیت‌های سیاسی با حضور در انتخابات با تکیه بر ویژگی‌ها و فرصت‌های مثبت فضای مجازی اتفاق می‌افتد و نتایجی از جمله کاهش هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی، کاهش مصرف منابع سوختی برای وسایل نقلیه به خاطر تردهای کمتر، کاهش آلودگی هوا، کاهش ترافیک و به تبع آن کاهش استهلاک وسایل نقلیه، کاهش رفت و آمدهای غیر ضروری درون‌شهری و به دنبال آن آرامش روانی بیشتر، کاهش هزینه‌های بالای چاپ و نشر و صرفه‌جویی در استفاده از منابع زیست‌محیطی لازم برای تولید کاغذ را در بر دارد.

۲. فرصت‌ها در حوزه آموزش

در سال‌های اخیر یکی از مظاهر مهم فناوری اطلاعات در بعد آموزش متجلی شده است که عمده فعالیت‌های آن در بستر رایانه و شبکه اینترنت اجرا می‌گردد. این روش آموزشی به دلیل برخورداری از امکاناتی نظیر حذف محدودیت‌های زمانی و مکانی و عدم نیاز به حضور در مرکز آموزشی و کلاس‌های درسی و به تبع آن امکان استفاده آسان و گسترده متقاضیان، با استقبال خوبی مواجه شده است و در صورت رفع برخی کاستی‌ها و تقویت زیرساخت‌ها می‌تواند به افزایش بهره‌وری آموزشی و سطح علمی جامعه کمک شایانی کند.

استفاده از آموزش مجازی مزایای فراوانی از جمله عدم وابستگی به زمان و مکان خاص، عدم نیاز به حضور فیزیکی استاد و دانشجو، کاهش هزینه‌ها با حذف هزینه رفت و آمد، افزایش سرعت در یادگیری و آموزش به دلیل چندرسانه‌ای بودن و سهولت دسترسی به منابع آموزشی دارد.

از جمله امتیازات مهم استفاده از فضای مجازی در آموزش، افزایش دسترسی به منابع دیجیتال است. رشد انفجارگونه فناوری اطلاعات راه‌های دسترسی به اطلاعات را به صورت بی‌سابقه‌ای گسترش داده است. امروزه دسترسی آزاد به اطلاعات جهانی از راه دور به صورت يك امر رایج یا ضرورت درآمده است؛ چرا که نیاز محقق امروز تنها منحصر به منابع چاپی و سنتی نیست، بلکه در دسترس بودن و به روز بودن اطلاعات به شکل الکترونیکی یک ضرورت است که کتابخانه‌های دیجیتال به عنوان مراکزی جهت رفع این نیازهای اطلاعاتی هستند.

کتابخانه‌های دیجیتال از مهم‌ترین بخش‌های فضای مجازی به شمار می‌روند که برای بسیاری از کاربران این فضا به ویژه دانش آموزان، دانشجویان، پژوهشگران و استادان حوزه و دانشگاه اهمیت بسیاری دارد؛ هم‌چنین به سبب ویژگی در دسترس بودن

برای همه، نامحدود بودن به فضا و زمان خاص و نیز نشر سریع و همه گیر آن همواره در معرض باز نشر محتوا قرار دارند؛ به این معنا که کاربران می توانند منابع را به راحتی از کتابخانه های دیجیتال دریافت کنند.

بزرگترین کتابخانه های دنیا، نسخه دیجیتال کتاب ها و اسناد خود را با تنوعی مناسب بر روی وب بارگذاری کرده اند و این تنوع محتوای آموزشی در فضای مجازی فرصتی برای پژوهشگران فراهم آورده است.

با توجه به این که آموزش در حال گذر از شیوه های سنتی استفاده از مداد و خودکار به سمت استفاده از تکنولوژی های تعاملی است، از دیگر فرصت های فضای مجازی برای آموزش می توان به شیوه های نوین از جمله استفاده از واقعیت مجازی، یادگیری و آموزش الکترونیکی و استفاده از رسانه های دیجیتال اشاره کرد. واقعیت مجازی^۱ عبارت است از تلاش بشر برای برداشتن مرزهای بین فضای واقعی و فضای مجازی؛ چه این که سال هاست محققین به دنبال راهی برای ادغام فضای مجازی و واقعی هستند.

در محیط مجازی امکان ارائه داده های پیچیده به دانش آموزان وجود دارد که با تسهیل شیوه های دسترسی به این داده ها می توان در کنار سرگرم کننده بودن، امکان یادگیری آسان را برای آن ها فراهم کرد. هم چنین دانش آموزان و دانشجویان می توانند از طریق تعامل با اشیای موجود در محیط مجازی، داده های بیشتری را استخراج نموده و به دامنه دانش خود بیفزایند. به عنوان مثال؛ می توان به استفاده از واقعیت مجازی در آموزش جراحی اشاره کرد که دانشجویان، روش ها و تکنیک های جراحی را بر روی یک بدن سه بعدی انسان تمرین می کنند و یا اعضای مختلف بدن را به منظور بررسی عملکرد آن ها در این فضا مورد بررسی قرار می دهند.

1. Virtual Reality

از طرف دیگر، یادگیری الکترونیکی^۱ شیوه‌ای برای طراحی، تدوین، ارائه و ارزشیابی آموزش است که از قابلیت‌ها و امکانات الکترونیکی برای کمک به یادگیری بهره می‌گیرد و از زمان پیدایش اینترنت و گسترش این پدیده، فناوری و استفاده از قابلیت‌های آن ایجاد گردیده است و تکامل یافته شیوه آموزش از راه دور و برطرف کننده نیاز انسان‌های کاوشگر و خواهان یادگیری است؛ به ویژه این‌که زمان و مکان در این شیوه آموزش، اختیاری است.

آموزش و یادگیری الکترونیک امروزه توجه بسیاری از دست‌اندرکاران آموزش را به خود جلب نموده و از مباحث مهم در فضای مجازی است. یکی از ایده‌های ضروری برای ایجاد تعامل در موقعیت‌های آموزشی، کاربرد مواد آموزشی مبتنی بر رسانه‌های دیجیتال است؛ چرا که از طریق این نوع مواد امکان ارائه و انتقال اطلاعات به حافظه کلامی و تصویری وجود دارد.

ارائه مطالب آموزشی در قالب مواد آموزشی از قبیل فیلم، پویانمایی، بازی و گردش علمی الکترونیکی زمینه بازنمایی تصویری مفاهیم در ذهن یادگیرنده را فراهم می‌سازد و یادگیرندگان در برابر این نوع مواد آموزشی، تأثیرپذیری بیشتری از خود نشان می‌دهند.

بنابراین، می‌توان از فرصت‌های فضای مجازی در آموزش‌های دینی- مذهبی که کمتر به آن پرداخته شده است نیز بهره‌مند شد.

۳. فرصت‌ها در حوزه مسائل دینی

یکی از مهم‌ترین اتفاقات قرن ۲۱ پیدایش فضای مجازی و شکل‌گیری جامعه شبکه‌ای در سراسر جهان بوده است؛ به طوری که امروزه ارتباط با جهان بدون اتصال به این شبکه عظیم، پویا و پیچیده تا اندازه زیادی غیر ممکن است.

بخش قابل توجهی از کاربران فضای مجازی متشکل از دین‌داران، دین‌پژوهان، علمای دین و رهبران مذهبی هستند. دین برای بهتر زندگی کردن آمده است - چه در فضای واقعی و چه در فضای مجازی - پس می‌توان از فرصت‌های فضای مجازی برای دسترسی به اهداف دینی نیز بهره برد.

تحقیقات در مورد دین و فضای مجازی در جامعه ایران در آغاز راه است و بسیاری از ابعاد این مسئله مهم، هنوز مورد پژوهش قرار نگرفته است که شناخت درست این فضا و نوع استفاده از آن می‌تواند اهداف مثبت و سازنده دین را سریع‌تر و در سطح گسترده‌تری تحقق بخشد.

بیان این نکته لازم است که دین پیش‌شرطها و قواعد خاص خود را دارد و همه چیز در آن قابل مجازی‌سازی نیست؛ برای مثال نماز را نمی‌توان مجازی ساخت، زیرا نماز یک تعینی دارد و باید در عالم واقع انجام گیرد، خداوند شرایط خاصی برای نماز جماعت معین کرده و باید طبق آن خوانده شود.

با علم به این نکته و در عین حال، فضای مجازی این ظرفیت را دارد که بتواند بسیاری از مؤلفه‌های اسلامی و الهی را محقق کند؛ چه این‌که تمام امور دینی از جنس اعمال فیزیکی نیست. آن وجهی که عملش تکلیف شده، قابلیت مجازی شدن ندارد؛ اما آن وجهی که احرازش از راه عمل نیست، می‌تواند وارد فضای مجازی شود. در یک نگاه کلی، دین دو وجه نظری و عملی دارد؛ وجه نظری را می‌توان شامل باورها، عقاید و جهان‌بینی دانست و وجه عملی نیز شامل احکام، عبادات، شعائر و مناسک و حتی اخلاقیات است.

به عنوان نمونه؛ می‌توان متن قرآن، تفسیر قرآن، قرائت‌های قرآن، انواع متون و منابع دینی را در فضای مجازی بارگذاری کرد و در دسترس طیف وسیعی از افراد قرار داد و در نمونه دیگر، می‌توان یک مؤسسه خیریه دینی برای دست‌گیری از مستمندان در این فضا ایجاد کرد؛ لذا فضای مجازی در این‌گونه موارد فرصت مناسبی است.

اگر از فضای مجازی به عنوان فرصتی برای اقامه عدالت، رفع تبعیض اجتماعی، رفع سختی‌های انجام کار و رفع رشوه و فساد اداری استفاده شود، ارزشمند و مفید و مطابق با تعالیم الهی است؛ اما اگر این وسیله ابزاری برای انتقال ترویج فساد باشد، تهدید محسوب می‌شود.

به عنوان مثال؛ ایجاد سیستمی که نظام شهرسازی را نظام‌مند کند، به طوری که مردم گرفتار نظام اداری فرسایشی نباشند و با دریافت کد مشخص و بر اساس ضوابط لازم، مجوز تراکم به اشخاص داده شود و تمام واسطه‌های فساد در سیستم اداری برداشته شود. اقداماتی از این قبیل فرصت‌های زیادی برای استفاده از فضای مجازی در امور مثبت ایجاد می‌کند.

بنابراین، برخورد با فضای مجازی بستگی به این دارد که چگونه از آن استفاده شود؛ لذا تأثیر فضای مجازی بر دین و دین‌داری می‌تواند مثبت یا منفی باشد و در چنین فضایی نقش آموزش، معنادار می‌شود.

از سوی دیگر، از دین نیز ممکن است برداشت‌های حقیقی و خرافی گردد؛ لذا آموزش درست در این وضعیت نیز نقشی کلیدی ایفا می‌کند. فضای مجازی با ایجاد زمینه تعامل کاربران و به خصوص دین‌داران با یکدیگر و نیز ایجاد بستری برای تبادل آراء و افکار و عقاید و باورهای مؤمنان و پیروان ادیان، ضمن پیشبرد اهداف تبلیغی، امکان فهم و شناخت بیشتر ادیان و آموزه‌های دیگر را در سطحی گسترده و با سرعتی به مراتب بیشتر فراهم می‌کند.

در اختیار داشتن و جذب مخاطب بیشتر در مقیاس گسترده، انتقال سریع تفاسیر و یافته‌های جدید دینی در سطحی گسترده به کاربران دینی، جذب مشارکت سریع دین‌داران در کارها و امور خیریه و عام المنفعه، مبارزه مجهز با آسیب‌هایی که

از بیرون متوجه دین و دین‌داران است از سایر فرصت‌های بهره‌برداری از فضای مجازی در دین است.

۴. فرصت‌ها در حوزه آموزشی- دینی

در حال حاضر تقریباً هر فرد می‌تواند به آسانی با اتصال به اینترنت و بدون مواجهه با مانع خاصی با ادیان، مؤلفه‌های مذهبی گوناگون، روحانیون مختلف، نهادهای دینی مجازی و مؤسسات خیریه مجازی آشنا شود.

نسل جوان امروز بخش قابل توجهی از زمان خود را در خانه، مدرسه و دانشگاه صرف کار با رایانه و فضای مجازی می‌کند؛ هم‌چنین این فضاها برخلاف رسانه‌ای مانند تلویزیون ایستا نیستند؛ به این معنا که کاربر می‌تواند به شبکه کمک کند، در آن دخل و تصرف کند، در پاره‌ای از فرایندهای آن مشارکت کند، درباره موضوع یا مطلبی اظهار نظر کند و وارد نوعی دیالوگ مجازی و در عین حال آموزنده و کارآمد شود.

بنابراین، شناخت این فضا و بهره‌بردن از امکانات آن برای دست‌اندرکاران حوزه آموزش و دین یک اقدام ضروری است. اینترنت، همه چیز از جمله آموزش دانش‌آموزان تا انجام کارهای روزمره و حتی امور دینی و مذهبی را دچار تحول کرده است.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: فرزندان خود را مطابق با مقتضیات زمان پرورش بدهید؛ بر همین اساس باید از فرصت‌های فضای مجازی به منظور ارتقای آموزش‌های دینی در مواردی هم‌چون برگزاری کلاس‌های مجازی برای انتقال آموزه‌ها و مفاهیم دینی، آموزش مجازی قرآن کریم، راه اندازی باشگاه مجازی فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی حوزه مسجد، راه اندازی کتابخانه دیجیتالی مساجد و ایجاد گروه‌هایی در فضای مجازی برای برگزاری مسابقات قرآنی دانش‌آموزان استفاده کرد.

پاسخ به شبهات و سؤالات و مباحث انحرافی روز جامعه نیز با داشتن سعه صدر در فضای مجازی از دیگر موارد مهمی است که مبلغان دینی - آموزشی باید آن را در نظر بگیرند و در گروه‌های فضای مجازی، پاسخگوی پرسش‌های اقشار مختلف باشند.

تهیه برنامه برای ادعیه و زیارات مشهور و منابع مرجع دینی به صورت چندرسانه‌ای از دیگر استفاده‌های مثبت از فضای مجازی است. مبلغان دینی می‌توانند با تولید محتوا و جلوه‌های تصویری مناسب، زندگی معنوی را با همه زیبایی‌هایش در فضای مجازی به نمایش بگذارند تا علاقه‌مندی بیشتری به ویژه برای نوجوانان و جوانان حاصل شود.

در فضای مجازی می‌توان از تمام شاخه‌های هنر بهره برد و آموزگاران دینی می‌توانند از شعر، نقاشی، مجسمه‌سازی مجازی، موسیقی مناسب و مانند این‌ها برای آموزش مطالب عرفانی و دینی استفاده کنند.

از جمله اقدامات مؤثر در زمینه ارتقای آموزه‌های دینی در فضای مجازی برای دانش آموزان، تولید برنامه‌هایی است که دارای محتوای سرگرمی - آموزشی به صورت همزمان باشد؛ مانند نرم افزار آشنایی با زندگی شهدا که با استفاده از فیلم، نقاشی و داستان‌گویی، هر دو هدف را دنبال می‌کند.

یکی از اتفاقات مهم جامعه امروز این است که نسل گذشته یا فعلی که شکل سنتی دین و مذهب را پذیرفته و بدان عمل می‌کند، یا به طور کلی با فضای مجازی و اینترنت بیگانه است و یا در سطحی ابتدایی از آن آگاهی دارد.

از سوی دیگر، نسل نوجوان و جوان امروز که تقریباً به لحاظ آشنایی و اطلاع از این فضا چند قدمی از نسل پیشین جلوتر است، شیوه دین‌ورزی سنتی را نمی‌پذیرد و یا در صورت پذیرش نمی‌تواند آن را شرایط فضای مجازی همراه کند.

بنابراین، به منظور استفاده بیشتر از این فرصت‌ها باید سطح سواد فضای مجازی اولیاء و مربیان همراه با دانش آموزان افزایش پیدا کند و در همین راستا آموزش‌های مداوم و مناسب پیرامون شناخت آسیب‌ها و فرصت‌های فضای مجازی برای اولیاء و مربیان و دانش آموزان، ضروری است.

نتیجه‌گیری

فضای مجازی انقلاب قرن ۲۱ است و گریز از آن امکان‌پذیر نیست. از آن جا که ایستادگی در برابر فضای مجازی ممکن نیست، تهدیدهای این فضا نیز باید به فرصت تبدیل شوند؛ پس غفلت از فرصت‌های آن سبب غلبه تهدیدهای این فضا خواهد شد، لذا ضروری است پژوهش‌های لازم در زمینه فرصت‌های فضای مجازی انجام گیرد و این فرصت‌ها شناسایی شده و در جهت رشد جامعه به کار گرفته شود.

فضای مجازی بستر و فرصت مناسبی برای آموزش، تبلیغ و ترویج دین در میان کاربران پرشمار آن به شمار می‌رود و به دلیل گستردگی زیاد، از بهترین راه‌ها برای جمع‌آوری شبهات دینی و مشکلات اجتماعی و در نتیجه ارائه پاسخ و راهکار به عموم مردم است.

برای این منظور، ایجاد وبلاگ‌های دینی روحانیون می‌تواند کمک کننده باشد. برای آموزش دین با استفاده از فضای مجازی، تمرکز بر روی تولید محتوا به زبان‌هایی غیر از فارسی و تولید محتوا برای مردم سایر کشورهای غیر مسلمان و حتی مسلمان، حائز اهمیت است؛ البته مبلغان دین در فضای مجازی باید خود نیز آموزش‌های لازم را دریافت کنند.

بر این اساس، برگزاری کارگاه‌های آموزش سواد رسانه‌ای و تولید محتوا برای آموزش دهندگان دین از پیش‌نیازهای مهم و ضروری است که با ارائه بسته‌های آموزشی و برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت قابل انجام است.

امروزه استفاده از فضای مجازی يك هنر است؛ هنری که مثل نواختن ساز نیازمند آموزش و صرف زمان است. آموزش سواد رسانه‌ای برای تمام جامعه به ویژه دانش آموزان، والدین و مربیان ضروری است. اگر سواد رسانه‌ای به معنای استفاده درست از فناوری‌های جدید و به خصوص فضای مجازی تعریف گردد، آموزش و برنامه‌ریزی در این حوزه نیز ضرورت دوجندان می‌یابد.

از طرف دیگر و با توجه به این‌که بیشتر استفاده‌کنندگان از فضای مجازی نوجوانان و جوانان هستند، فرهنگ‌سازی برای کاهش پیامدها و افزایش استفاده از قابلیت‌های آن با استفاده از ظرفیت رسانه‌های دیداری و شنیداری، روزنامه‌ها و نشریه‌ها برای نهادینه شدن فرهنگ فضای مجازی و معرفی فرصت‌های آن به جامعه، یک ضرورت است.

هم‌چنین برگزاری جلسات آموزشی از سوی مصادر امور فرهنگی به منظور آشنا کردن و اطلاع‌رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به ویژه فضای مجازی، استفاده از قابلیت‌های فضای مجازی در کلاس‌های درس توسط معلمان برای آموزش موضوعات مختلف به ویژه موضوعات دینی، تولید محتوای دینی جذاب و علمی و مستند برای دانش‌آموزان، فراخواندن دانش‌آموزان به شرکت در مسابقات قرآنی و احکام در فضای مجازی از راهکارهای پیشنهادی برای ارتقای آموزه‌های دینی در فضای مجازی است که موجب استحکام باورهای دینی نسل جوان می‌گردد.

فهرست منابع

۱. افتخاری، اصغر (۱۳۹۴). **مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی**. اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۲۹-۳۲.
۲. پاکپور، یونس. داداش‌زاده، محمد رضا. و حسن فانی‌دپور (۱۳۸۸). **اصول طراحی مواد آموزشی مبتنی بر رسانه‌های دیجیتال**. چهارمین کنفرانس ملی و اولین کنفرانس بین‌المللی آموزش الکترونیک. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
۳. توسنر، پل امرسون. و هری گونارتو (۱۳۹۴). **مرجعیت دینی و اخلاق در عصر اینترنت**. ترجمه محمد حسینی ناظمی. اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۱۶-۲۲.

۴. جی هکت، روزالیند آی (۱۳۹۴). دین و اینترنت. ترجمه میترا سرحدی. اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۱۲-۸.
۵. دلواری، مهدی (۱۳۹۴). ماهیت فضای مجازی و جایگاه دین (گفتگو با سید سعیدرضا عاملی). اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۷-۵.
۶. دهقان نیری، فاطمه (۱۳۹۵). فضای مجازی بستر ساز ترویج دین. گروه ایرنا مقاله.
۷. عابدینی، آزاده (۱۳۹۵). ارزیابی کتابخانه‌های دیجیتال حوزوی در اینترنت. ره آورد نو. شماره ۵۷: ۷۱-۶۷.
۸. فان زونن، لیسبت. و اولیور کروگر (۱۳۹۴). نگاهی به رویکردها و روش مطالعه دین در اینترنت. ترجمه علی اخلاقی. اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۱۵-۱۳.
۹. کمبل، هاید (۱۳۹۴). بررسی ارتباط بین دین آفلاین و آنلاین در جامعه شبکه‌ای. ترجمه لیلا شیخ. ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۳۹-۳۳.
۱۰. هوور، استوارت (۱۳۹۴). فضای سوم دین دیجیتالی. ترجمه شهربانو الهی‌فرد. اطلاعات حکمت و معرفت. سال ۱۰. شماره ۳: ۲۸-۲۳.
۱۱. پورتال اینفونگاره (۱۳۹۶). تهدیدات و فرصت‌های فضای مجازی: <http://infonegareh.ir>
۱۲. پورتال اتاق خبر (۱۳۹۶). چگونگی تبدیل تهدیدات فضای مجازی به فرصت‌های جهانی: <http://otaghkhabar24.ir>
۱۳. پورتال جام جم آنلاین (۱۳۹۶). بازخوانی تعاملات و تقابلات فضای مجازی و ادیان (گفتگو با سیدرضا عاملی): <http://jamejamonline.ir>
۱۴. پورتال مسیر مجازی (۱۳۹۶). فعالیت در فضای مجازی از نگاه حجت الاسلام قرائتی: <http://masiremajazi.ir>